

RP. 1-53

25.6.41

K13/21 F. Vilakazi

Izehlwa u Ntombane Lusi awendele kwakubeka ka no nyondo msumu ka Slayiso.

(36) 497

U Lokethi Lusi.

1/53

Miscellaneous information about the history of the Chewa, Chinua and nearby tribes. indexed. 17 p typed ca. 1950

U Lokethi kwakuyinduna ka Dingane inkosi yakwazulu. Kwa thi ngelinye ilanga u Lokethi wababana no ddlela beno yizinduna nkulu zika Dingane kuthena uyabababane u Lokethi wabona ukuthi inkosi u Dingane ifuna ukuba maha bulawe. Kuthena musukwane inkosi iphake npi iskyomibe zela emuzini ka Lokethi wezwa kugala u Lokethi ukuthi inkosi isiphaka npi ukuzombulala ngoba exabene nezinduna ezi khulu.

U Lokethi Lusi wenza nyingo zokuloca induna yakhe futhe u Dingane. Kwathi otolwaleni obuphuma emuzini wakhe kwafumaniseka into indiza phezulu intanto otolwaleni

2 USebuza ukhululeka ukutshi
 mahlala munilona Sekhelli?
 USehelli akasaphumeleli, use
 thi namu kangazi lutho nina
 bakomkhulu. Kwafumaniswa
 ukutshi umkhulu wakhulu lona
 ususuka ukhulu usebikela u
 sungane. Inkosi yona yayengekho
 kulowo mukhulu. Isitshi i
 nkosi makabizwe u Sekhelli.
 Wabizwa u Sekhelli. Uthena
 ngokufika edugane inkosi ya
 shaka amathu. Ukhuleka
 njalo u Sekhelli. USehelli indo
 ka eyazi amakhambi kakulu
 kutshiwa yamakhambi u Sungane
 njengoko wathi noma esemubi
 zibe akamungama. Wathinj
 na mahlala muni lona engi
 waywa ngawe na? USehelli wa
 thi namu ngamangala ukosi
 angivazi ukutshi wawenziwe

3 ubani lomuhala. Inkosi ya
 phindo yachaka amathu yathi
 sitela ngingakuboni. Nebala u
 sitela ngokushesha usehamba
 njalo. usefika ekhaya kasalali
 usetshena undunankulu yakhe
 u Phuzane utshi hamba wena
 nesifazane sonke ubusukulo
 bu. usehamba utshena una
 asuke naye u Sokotho walo
 ndela ngomoya kutshi bengo
 kawo weli umuzinyathi u
 Phuzane nabaningi yabafuna
 na impi yakwazulu yababula
 ca. wacinda u Sokotho waze
 waphumelala ukhwela umu-
 zinyathi. kwathi ukuba a
 wawela kwayikhona itshala
 ukuphuma. kwayikhona fu-
 thi ebona ukuthi u Phuzane u
 file. usekhukhula emyusa
 umzinyathi

4

Uthlena una esenyuke
 kahluulu nomzinyathi wase uya
 ma. Wayenamakhosikayo awu
 b. kuthena ukuba awel uzulu
 wadela waphinda emva. wase
 uyakha umzi wakhe omkhulu e
 nhla naba umzinyathi. wakha
 umzi wakhe eduzane nentajana
 kuleyo ntajana kwakukhona. u
 mufudlana. kuthena ngamhlo
 munye uFokethi engazilutho
 kwafika impi enkulu yama
 ndlela. hampi wayilwa naye. u
 fokethi namadodana akhe.
 kwathi inkosanya yakhe. u
 mbabane yafela kuleyo impi la
 pho kusika lomfudlana omu
 ncane esendla komuzi kaFokethi
 wase eWugamba ngokuthi u
 mbabane. namhlanyana umbaba
 ne indawo enkulu impela ya
 khelwe abaningi abantu.

5 Kuthena ukuba ilimale indoda
 na yakhe umbabane wase uya
 zinjela u Sokethi kumalwazi
 enkosini Ukhakanyeki ngesi uyi
 seka ka Samulakhe. Ukhakanyeki
 ki usemanga induna u Sokethi.
 uthena ukuba afe u Sokethi, wa
 shiya indodana yakhe u Mango
ndo. Kwathi naye u Mangondo wa
 menza yona induna Ukhakanyeki
 wasuke waabana nonodana
 ka Ukhakanyeki u Samulakhe
 yase isimukhapha ebuduneni,
 kusekuthi u Mangondo esezala ku
 athi u Mtombiyodwa wakhe. belu
 u Mangondo wamfundisa. Kuthena
 na uma eseganile kwa Kusaka
 wagana umuntso eyi Roma iso
 nto lakhe. Base belala e Damha
 user naye umyeni. U Mtombiyodwa
 waze wagamba isikole sezinga
 ne kulendawo e Damhauser.

Isikole

Kuthena ngokushonela u
 nina umyeni ka Ntombizodwa
 washiya ekhaya ngoba uyise
 esithathe omunye umfazi kaba
 ze bahlala kahle kuyena. Ubusu
 usimuka. Bahlupheka u busu
 no (ntombizodwa) Ntombizodwa. Kwaba
 kuvela ummumzane umthembu
 esecela u busu ukuba avume
 le u Ntombizodwa afundise izinga
 ne zakhe. Ubusu u busu. Izi
 ngane zika mthembu zazizihla
 hu. Wazifundisa u Ntombizodwa
 kwayazaze zazizigqi azabezisa
 nela ekhaya. Ubusu umfu
 ndisi wasema Romoni u busu
 beno Ntombizodwa ukuba naka
 vule isikole kulendawo athenge
 indawo akhe indle ekulifutli
 Wavuma umfundisi u Michael, ba
 sakha isikole esikhulu.

7. wayesegala ukuhola kumfundin
 uNtombizodwa. Wahola inali e
 ningimanjena kunakugala ehole
 lwa umthembu. Umthembu wayemo
 holela ngenyanga. Manjena sekw
 yisikole esikhulu sakwatulumeni.
 Bonke otshela babehlalakeye
 na ukundu abagabi besikole
 Njengaba hendawo yase
 Mbabane aynawo amanzi
 kwakuthi phezikhathi uma
 libalele ilanga komfula o
 kutliwa uMbabane ushe
 kutli uma usushile kumbi
 we eshlabathini jinigodi kuzo
 kushone phansi. Kulindelwe
 amanzi ukuthi aze aphume
 kuhlalwe lize lizo shona i
 langa kuvukwe ekuseni. Kuthi
 bangakha abanye bashiyele
 abanye. kwesinye isikhathi a
 phell abanye bangawa tholi

8 kwenzeke ukuthi abantu baye balwe bodwa bebangawona amanzi. Nandimhlanyana ku senzeka loho. Kuthi ngezikhathu uma ijulu lina kakulu u kudla okulingiwe kushone phansi njengoba indawo yisi hlabathi.

Izinkomo zonake zayiqutshwa zisiwe emuzinyane kude impe la ziyophuziswa khona. Kuon kwe ekuseni izinkomo zibekiswa emuzinyathu. Kuthi abavulapho ukuzisa emuzinyathu bambe umfula omuncane bahambe namabakede nezimbiza beyo kheleli izinkomo. Abanye njalo bangabe basawatholase bezobeka khona emuzinyathu bayoziphuzisa izinkomo. Dabo phile nezinkabi ngezikhathi be yokukha wona amanzi

9. Okuphuzisa izinkomo, nawo kuphuzwa abantu. Kwathi ngokubonaloku abantu bahlala ngane benza amadamu ba simbe izindawo ezinamanzi ukuba angagelezi kakhulu ehlobo. Maningi amadamu kulendawo. Kuyaye kutli ebusika ashefutli uma izulu lungananga kakhulu. Bese kumbiwa futli kwenziwa sona leso. Njengoba nezinkuni zokw basa azikhokulendawo kuba swa izinkhanga, namahleza, namalongwe, okuthiywa nawo kucatshawa. Izinku zakhona zakhiwe ngomgubane niva ma yazo njengoba amasoyi awekhokwamathe ezinye la amuhlophe ngoba kungelindawo yokuhlala amasoyi. Zifulelwa ngotshani phezulu.

10. Ukudla okulungwa kulenda
 wo izindumba, nezinduku, na
 mantongomane. Yakhona kudla
 kuvumayo. Amabele abawalini
 kakhulu. Umbila bayawulima
 impela ~~nawo~~ ngomunye unya
 ka nyavuma ngomunye nyalo
 uma lungaballanga, lagugca
 izulu u bakhona umbila
 Kuthena esanda kufika u
 Lekothli izinkomo zakhe ezininga
 zafa kakhulu. Kwathi umfowabo
 u Lusini wenka yena wemuka
 kulendawo wabeka kwelase
 mhlumayo kwabakwa sithole
 baka matshane. Wafike wokhonga
 ngoba emazi u matshane emayela
 kwazulu. Uehlala kwathi ngo
 kufa kuha matshane kwase
 kuvela izimpi iziningi phaka
 thi kwaba Lhembu nabakwa
 sithole. Lapha u Lusini walahle

n kelwa amuningi. uthena esuka
 webeka emachumwini kwafuma
 niseka ukuthi ayalwa amachu
 ni nalaba bakwa sithole nawo
 futli amachumu. Wayebaleka
 nendodana ka matshane encane
 skwenza amachumu angaba
 vumi. Acamanga ukuthi ba
 yizindololi zaba kwa sithole ku
 thena uma inkosi ithi ma
 babulawe basinda kodwa, kwa
 sa sebengekho emachumini
 u Lusini beno klafuna wenko
 si yama sithole. Uyise u
matshane wayethumbeve inkosi
 yakwazulu. In Shaka ukuba
 yena azogeda amazimu ku
 leli laseslungwi. Kuthena
 uma efika wafumanisa aba
 kwa kala amalala. walwa
 nawo wase nyawaxosha njalo
 wona amalala.

- 12 Kuthena ukuba amuzwe amazinu ukuthi usefikelele umathane asuka nawo abaleka. Ukubaleka kwawo akwela undi. Kwathi inkosi yabe suthu ngobona ubuncane besizwe sayo yase yenza isu lekuthola amazinu abeyibuthu layo. Yawahlulela ngobayazi ukuthi amazinuziwa indlela yezimpi zakwazulu zika Sihaka. Uthena angawaxosha umathane walwa namangwe nawo wawehlula amangwe nze yena wangotsha ybona abamhlophe. Ushaka wabona ngoba bonke abantu bakhe ababaleka kuzena bangabe basabonakala. Nebala kwaku yivona amazinu ayedla abantu zika baka Sihaka antshontshane nezinkomo zika Sihaka.

B Kelwafamamadodana akhe amani
 ngi. Uthena noma esemubiza u
 nfwabo u Lokotli akabonaze
 abavuma waze wafanaye u Lokotli
 kuthena uma esefile washesha wa
 fanaya puthe chusini. Kwasala
 amadodana akhe amabili u Dube
 no Glula wmake sheshe asuka
 kwelakwa sithole abeka kwa nabaso
 eduzane nase mnanibithi laplo
 namanyena izalo yabo isekhona
 Indawo yabo use shibili aba
 mirgi bamadodana babula
 wa izimpi zakwa nabaso zi
 ka Bande. U Bande wayelwa
 a nabakwa sithole nabakwa
 kwa kumalo. Kulaplo aphele
 lakhona amadodana ka
Glula beno Dube. Abanye ku
 wona bapindela kulona le
 li lika Lokotli kwelase mlabane
 laplo besekhona namanyena.

Ufani 14 K13/21

14

Ufani mume naba

Thembu:

Ufani mume waye akhe nga
 puzulu emhlangane. njengo ba
 bonke abenkosi bakhe khona.
 kwathi ngokungezwa kuka fane
 waze waya emhlangane madu
 ze nase winene. Ufani esewu
 mufana wayegabgile kakhu
 lu. kwakungeyena umfana
 swayelungile. Wayelwa naba
 fana abahulu kunaye a
 belamaya. kwakuthi noma ku
 yodliwa iphaphu ufani anga
 buyi engawanga. wayebuy
 enamaphuphu amaningi
 khanda. kokunye enezingazi
 eziningi khanda. kwayaw
 banesaba abanye abafana
 ngobushinga bakhe. kuthena
 lema esigala ubusizwa wenz
 wa igosi ezusizwe zendlanu

15 Kwathi ngoba kwakuyindoda eLelwa
 futli bayissha emhlangane. Ya
 suke yaxabana nomzocithwayo.
 Umzocithwayo kwakuyinduna ka
 Silwane inkosi yamacumu. USilwa
 ne umfowabo ka Gabangaye ow
 afela eSandlwane ngempi ka
 zulu nabamhlophe. Kwathi ngo
 kufa kwakhe uSabangaye kwa
 se kuba uyena uSilwane inkosi
 kwathi ngokumdingisa kwa
 ke abamhlophe ngoba benubona
 ukuthi unocuku. Kwathi ngempi
 ka Bamata ka Manciza naba
 mhlophe naye u Silwane wafuna
 ukulwa nabamhlophe. Kwathi
 ngokudingiswa kwakhe washi
 ya umzocithwayo esikhundleni
 sakhe sobuhosi. Kwayathukw
 thelisa amacumu loko ngoba
 wayekhona ewenkosi uLuba
 Wahamba ngaleyonkathi u
 Jani mume waba eNenen.

16 Kwathi noma esekhona lapha
 ufani waqubeka ukwenza izimpi
 Kungathi naye wayebanga
 ubukhosi nalaba benkosi.
 baka Phakade kamacingwane
 Kwathi yena wafuna ukubutha
 cha ngempi ubukhosi. Kuningi
 ufani ehlasele emhlangane
 yena esese mhlumba. Kwafuna
 niseka ukuthi bayamehlula
 laba benkosi. Uthena ngoku
 bona loku ufani wayeselwa
 naba Shembu. Asikho isizathu
 esenza ufani ukuba ahlasele
 laba Shembu wenziva yloni
 uku. wathi ngokubona u
 kutli nyehluleka kwabaku
 bo waye sexabana naba Shembu.
 Kwathi kuphuzwa utshwala
 emuzini ka Gundane mthembu
 Kwathi sekuphele amasonto
 amabili kade ibambene

17 yona eka Jani naba thembu
 yaze yaxolwa eka Jani. seku
 khwile. uSundane wayixoxa
 ukudumelana kwayo plusu
 kwenzinhlophe kade kuwon
 musindo kwamabaso unthala
 kwathi ukuba abathembu ba
 bone ukuthi amacumu ase
 hlola impi. Abathembu ba
 se begudla intaba inzinhlopha
 eyamacumu ishude kuthi
 uma isisondele wase eyaba
 ewenkosi ukufakweze. kwa
 thi kuhle uSundane ayi
 hlanga beze yikhona izaku
 za kalusa emanga. ukw
 thi abathembu bayabalek
 a. wathi kuhle bayhole
 kancane. kuthena umasebe
 yongena emahlathini ase
 nzhlopha bese beqinisa ukw
 ze nalena ikwazi ukwuka.

18 idumele. Lena eyaycashile
 yayinowenkosi u kufakwezwe
 kuthena ukuba iphonsane
 ehlathini phansi kwentaba.
 yadumelana kanzima. Kanti
 kena chamba nowenkosi isivo
~~nbe ngesaba. Uthe ephunduka~~
 amacumu afumanisa sekhe
 kubu nangemwa. yadumela
 na kahlulu kwafa amacumu
 amaningi. Ufani yena wasi
 nda ngoba wangena ehlathini
 isabambene nelinye ihlangan
 awaphumelela ukukhululwa
 engakona kaliso. kuyena abo
 thembu bahlabana impela. Ku
 tle ingamuka wayengasa bonwa
 ufani. Sechamba abo thembu
 bephinda emusindweni. Kwathi
 igidumbu zamadoda afileyo bazi
 cuya njengase mpini yaba
 kwa zulu nama Cunus.

19

Impi yabakwa zulu namacunu
 yahlungana emini ngesonto
 ephuma amasonto. Kuthena
 ukuba ihlangane kwathi abafa
 na babasa ngaphambili ngo
 kubona ~~ukuthi~~ bazokaleka
 kwathi ukuba iyohlangana
 kwathiwa abangiyi beki ku
 hle babekephansi ngoba ba
 zoshaywa walo ukubona i
 mukhonto. Kwagasha izintethe
 kuthena una ihlangane kwa
 siha izintuli zabeka phuzulu
 kwathi umuzuzwana bayifa
 ka ezindongeni lena eyakwa
 zulu ngoba yayihlehlayona.
 Kwathi u Jimu Myaka wahla
 bana ngamadoda amathathu
 Inye kwakuwukwenya wabo. I
 gamwe u Shelele. Kwathi kanti
 uyamubona usecashile ezindo
 ngeni ngezidumbu zamadoda

20 Esezfulele ngamathumbu abanye abafileyo wathi angamubo na ujimu. Wazkhalela kodwa ujimu akazange amuyeke ngoba naye wayesaba ukuthi abakhubo bazlwanyaye bamubulale ngoba empini akukhetlwa lutho uthe noma emubulala wakhala ngokuthi aze amubonisele a bantuwana bakhe. Kuthena u kuba bayishe eyakwazulu ba shisa imizila mayena. Kuthena beyshisa kwase kuhlwile. Ama khosikazi nezingane kwaphuma hwagwala emahlathini. Kwathi amadoda ayasasele agonda ezi hangala nese ngome. Kuthi ebu suhu amacumu abacuya laba bakwazulu. Kwathi amaphoyisa nonongayi befika kwafumani seka ukuthi abanye sebecujwe kwathi abaningi kumacumu

ekhade besempini babaleka
 bagwala ezintabeni nasemahla
 nyeni. kwakuthi amakhosha
 zi abasele ukudla ngakushlwa.
 abaningi babanjwa. kwathu na
 bolaba abathi bacashile babanjwa
 kwasinda ababalekela ezinkango
 la abanye benuka impela ba
 ngonda emvoti nase babomvini na
 sengubemvu. Kwathi uginu yena
 wagonda emgungundlovu. Kuthena
 ngokuphela kwempi sebeshliwe
 abaningi wabonakala. Kodwa a
 kumange kusamusiza ngalutho
 ngoba wabuya esegula habi ehlanga
 igazi. Luthu waze phupha yena
 ukhahlela umnyeni ka shelele
 amugwazayo. Kuthena ngesikha
 shana ephile kwathi abakwa
 zulu bafuna ukhumbuzela
 bamshisele ndlu. wezwa uginu
 waphinda wabaleka futhi waze

- 22 wabuya esezokufa. wabulawa
 iphupho lika Khalumela. Lempi
 mpi yamacume nabakwa zulu.
Amacume akhe Shembu. aba
 kwazulu bakhe ezinxivem zika
Ngotshane wase mabeleni inkosi ya
malala eyabulawa uPhakade u
 kufika kwakhe kuleli lasema
 cumwini ngaphesheya ko Lukela
 nanamhlanyana abathokozelani
 abase Shembu nabase Shulini
 ngendaba yayoleyo mpi. Akwazi
 wa noma kuyakutli ngokuphu
 ma kwabo ejile badumelane yi
 nifuthi ngoba abakwa zulu ba
 sa thukuthele impela. Phoke ne
 ka Gani macume naba Shembu
 yabanjalo. Ugani akaphumlanga
 wayabuyabanjalo waze waphuma
 ejile uthena angaphuma wayi
 hlomisa enkulo yamacume uku
 ba iyokulwa naba Shembu.

28

Kuthena kuphuzwa kuhleziwe nje
 na. wayixosa uSundane egazile
 tho. Kwathi u Simula mthembu eplus
 ma eyocama wabona abafana be
 baleka bexsha izinkomo. Usebiza
 yena ummumzane ethi noku ngibo
 na abafana bebaleka bexsha izinkomo.
 Aseptuma wonke ama
 doda. Usezwakala emunye unfa
 na uthi isingene. Usehlomajalo
 nawo ama Shembu. Zama izi
 nziwa za hlalanga beza abafanane
 zinkomo. Kwezwakala uphondo u
 kuthi isiphile eyamacumu. Hanga
 lase libantir bahle. Kithena li
 shona yayifungelela kwemunye
 inzi yama Shembu yaysha njalo
 ishiwa abase macumwini. Bashisa
 inzi enganeno ko Lukela. Kwathi
 izinkomo babaleka nazonjalo ba
 ziveza u Lukela. Kwathi amakho
 sikazi abaleka awezwa u Lukela.

24

namadoda alandela ngemuva
 nezinkomo nezingane. Izulu lalina
 ngalolusuku. Kodwa usukela la-
 lengagwele. Kwathi ukuba umukho-
 si uzwakale kuba Shembu bablo-
 ma nabo. Kuthena zikhala izinku-
 khu zokugata yayizwakala iwela
 uSudela. Kuthena ingawela wayi-
 misa uSudane. Athandanga
 ukuba idumelane ngoba kwaku-
 mnyama. Kuthena umakutludw-
 engu ukusayabona. Aba Shembu
 badumela ngokubona ukuthi na-
 kulapha ikhona. Badumela e-
 ntshweni ku Jani. Jani wayi-
 khulula ngawonke amakhala
 ukuba ibambe kanye kanye.
 uSudane yena wayigya impi
 yaba Shembu ayabamba kanye
 kanye. Amacum ayidumele
 ayiphonse ezinkwazini ezinkwa-
 zini zo Sukela. Kwazisa ukutlu-

Ukuthi umpula uyangenisa ma
 njeno kwathi abanye bethi bayawe
 ka bemikha nonfula. Kwathi ne
 yayingaka banzi yabona ukuthi
 amacumu ezanyo. Yadumela gedi
 yabuye yahlula. Nayo yabaleka
 futli. Kwazwa ukuthi ukuthi a
 macumu akhokha isibongo use
 nziwa aba Shembu. Yehlulwa eya
 ba Shembu. Kwathi namacumethi
 ayayesha avinjwa umpula. Nayo
 lena yalanyulwa abamhlophe. Kwa
 thi uJanis nephini lakhe u Phunga
 babanjwa. Kwathi uJanis yena
 wabanjwa wase uyadingiswa nge
 ndabaye zispi. Janis lena waye
 ngagala ukulwa. Yayesabise
 izizwe ezivungo. Kuze kube na
 mhlanyana akwaziwa ukuthi
 uJanis washonaphi. Akaphunda
 nga abuye. Kwabanjiswa unse
 zivakhe wonke. Akwaziwa ukuthi
 thi washonaphi.

Izibongo zika Jani.

Udeda ngendlele, ngafika,
 uhlo mendlini wawo phakade,
 umabala amafafa ufufubele,
 Owile usukela ngezintaba ezimazomba
 ufukujela isikuni somulilo ngapha
 sheya kothukela ngoba wajukujela
 abathembu. Inkomo edlayodwa nge
 nyanane adlayedwa ngokushiywa
 umuzika yase ngaziwa. Dlabana
 Dlabana, uhlabane ukhuphuma
 kwelanga. Udeda ngendlele ngikho
 phumize. Unodumca akadimwa
 izingazi zamadoda. ugqira imisekoko
 nesisekele ngoba waducula, washi
 sa izindlu ngonyazi madoda nthula
 nje nimukhono usefikile. Ohanda ba
 usebonekele, mudeleleni edlule. Ama
 doda aze shatha izikhali. Owendlela
 kadeda ngendlele ngonyazi phakathi
 kwekhala zamadoda. Izeze elimnya
 ma lika macingwana ndaba.

27 Kuthena ukuba adingiswo uJané
 Amacume ase ayesabanjalo, kwaseku
 thio uSilwane naye wadingiswa emova
 kukaJané. Amunye futhi owadingi
 swa awenkosi uliba ngoba yena wa-
 bangisa u ~~ngocithwayo~~ kathi uyena
 wayebekwe inkosi uSilwane ukuba
 Abeyinkosi abambele uSimakade
 wenkosi uSilwane. Kwathi ngempi
 yezi ndaba eyavezwa uLiba naye u
 ngocithwayo kwase kubekwa in-
 mtshindi ukuba abambele uSina
 khade. uSimakade uzalwa inkosi
 kazi uMaqubane ubesafunda e
 Edendale ngase ngqungundlovu. Ezimp-
 bekungathi zingcono kuba iThembu
 namaCunni. Akwama njena kusalwa
 izigodi zase macunweni zodwa. Izi-
 Ezintandaneni, imhlangane, oPhathe
 Emanjiseni, Emradulaleni, Kwanxama
 lala, kwakumakude, Ekuweneni,
 oThulini, EThembeni, Eshokane na

28 Semumu. Kulezi zindawo zamacw
naba Shembu izikole azifuneki
ngoba kuthiwa izingane ziyabungu
ka uma zifundisiwe. Kwala nezi
ngane zamakhosha kuthi uma
sezikhulile zingaphuma izikoleni
zikhumule futhi zifake amabeshu
Izikhole kulizigodi zase macw
mwini ziyungosane. Esikoleni sakw
adumakude, yisona sikole sakw
abulumeni. Ezinye ezabafundisi.
Esigodini sakwa Nsamalala asik
ho isikole Esigodini sakwa Phlatu
Shezi induna yase Sphekane asikho
isikole. Esigodini paso Shulilini we
zulu kasikho isikole. Esigodini sa
so Phatle asikho isikole. Esigonisa
se madulaneni asikho isikole
kwesika loShangane Dumakude
induna yase madulaneni. Emhlu
nba kasikho isikole. Esimumu
kasikho isikole. Izikole zise Shembu

29 nase mhlangane, nase mashunke
 nakwa leje. lezikhole ezabafundi
 si kufundelwa ikhethekisima ku
 phela. Ingane itlis ingangena eba
 ndleni iphume. Izikhole zama kuthe
 le ezandile. Ungoba u Otto oyema
 mulunyu emhlophe swafika kugala
 kulendawo bayazi kuthela. Kuthena
 uma ejuna ikhuni izikhole zakwa
 kulumini awavumanga amacumi
 wehluleka. lezi ezikhona esakwa su-
 makude, nesase mthatheni zisenda
 weni ka kulumini emthatheni.
 lezizindawo ezimbili yzona zisiza
 abantu uma kuthona izimpi a-
 bantu bakalekela khona basi-
 nde. Ayasaba amacumi ukuhla
 sela kulizondawo, ngoba kuyizi-
 ndawo zika kulumini. lezizigodi
 engizishayo zinkulu impela zifa-
 nelwe izikhole ngatathu isigodi si-
 singe. Izingane ezifundayo ziye

30

nsini nabazali bazo bayinsino
 enkulu kumacumu. Izifundili us
 tho zifundela ukukwazi ukubala
 kuphela. Azifundi ziqcine naku
 standard V. Kusuke kuyinhlamba
 uma ingane izeyaphumelala u
 standard VI. Kuyenzeka kwesinye isi
 khathu amantombazane aqcinu ku
 standard IV. Abafana baphuma ku
 selena ngoba bayelusa izinhomo
 nezimbuzi into fuywe yalababantu
 kakhulu. Baphuma bayofundela
 nokulwa ngoba isikalini abaku
 fundeli isku. Ukulwa abafana
 bakufundela hlane umabelu
 sili. Indlami bayifundela izinda
 weni izikhethiwe ukuyofundela
 yona indlami. Fundelwa kanye
 ngoonto. Kuhlanguana izintombi
 nezinsizwa kuyofundelwa hlane
 kunelwe nosuku futi. Kuyina
 ntambama imovawamadina.

30

nsini nabazali bazo bayinsini
 enkulu kumacumu. Azifundeli kw
 tho zifundela ukhawazi ukubala
 kuphela. Azifindi zigcine naku
 standard V. Kusuke kuyinkhulula
 uma ingane izeyaphumelela u
 standard V. Kuyenzeka kwesinye isi
 khathli amantombazane agcine ku
 standard IV. Abafana baphuma ku
 elena ngoba bayelusa izintomo
 nezimbuzi into ifuywe yalababantu
 kakhulu. Baphuma bayofundela
 nokulwa ngoba sikoleni abaku
 fundeli loku. Ukulwa abafana
 bakufundela ihlane umabein
 sile. Indlamu bayifundela izinda
 weni ezikhethiwe ukuyofundela
 yona indlamu. Ifundelwa kanye
 ngesonto. Kuhlengana izintombi
 nezinsizwa kuyofundelwa ihlane
 kukhetwe nosuku futshi. Kuyiwa
 ntambamu moakwamadina.

31 Kubuywe unqakasheni nelanga
 kodwa selibantu bahle. Insizwa
 engavui umakusafundelwa ayihle
 nguni nezinye izinsizwa umaseku
 sinwa umusindweni. Kutli ithola
 icala kuboso nginsizwa. nentombi
 kungilo inyavui ithola icala kwe
 zinye izintombi. naless, nayless
 sigodi sinendawo yaso namayoso
 aso. kubhanganwa umusindweni
 umasekugudalwana. Kuzothi ngo
 kwichulwa sinye isigodi sekwelwa
 impi njalo sekuyalwa. nezintombi
 zingaba kenaloko Igoso bendlamu
 alikhangele nelimpi elimpi lilawu
 kutli kungaphela ukufundelwa
 indlamu, kufundwe ukushaywa
 induku. Abanye babuyalapho
 banazingozi kodwa kunyabi nda
 bazalutho ngoba beakufundwa njalo
 nezinaaba zicale zimnyama
 nesigodi zibikwa khona-lapho
 esigawini sendlamu.

32 Intō eyaziwa kahluhu futhi ku
 lendawo ukweshela. Ungafumanisa
 izinsizwa mihlayonke zehlazenyu
 na zivela ekwesheleni. Intombi ye
 sigodi kayeshelwa. Intombi ethanda
 esigodini kabayesheli abanye
 nomabeyithanda. Awukho omunye
 e umusebenzi ewendulalona. Aba
 dala ukuphuzo kuphela utshwala
 emizini. Uma insizwa isizogonywa
 a ifuna imali ukufe ithole iphasi
 kuleyontombi. Intombi gonyelwa
 ezindala. Kutshi egeshelini zayoba
 ykhembiwe ayena efanele ukuba
 ngamuthanda. Zazakumutshena
 izinkheli ukuba abafika alande
 iphasi lakhe ngelanga elithile.
 nayeke usezomema enye insiz-
 wa ukuba muphele kezele. ku
 funeka aye iphethe u 30% ukufe
 zomunike iphasi. Uma ingekhlo
 le mali akanakugonywa.

13

Iphasi lele lenziwo sgebululu, lefi
 kwa entanyeni lenpizwa. Lisuke lenzuwe
 iyona intombuzane. Uma insizwa isiyi
 lethile imali sezizokwabelana izinto
 mbi kulemali zizithenga amaswidi.
 Kuzakuthi lena gomile yona ithole
 imali eningi ngoba izithengw imali
 ingubo yisoka Ezinkulu, izikhulazi
 ziyilayo manjina incane ukuthi u
 ma efihle umfana kuthi ingagale
 ukublangumane naye ngosuku lokugala
 nembala sebezukuba kuzo kuse umfa
 na nentombuzane. Izakumelula nge
 langa lokugala useyobambake u
 umfanalona. Yona isizovuka uyoxe
 xela ezinkulu ezayigomelayo ukuthi
 kuthi kubambe kamfana. Zizobabula u
 ma ukuthi umfana uhlulekile ng
 aliso suku. Useyobuya ngosuku
 alulandelayo isilungile manjina.
 Umfanano nentombi yakhe balaw
 ehlane. Intombuzane izenzingubo

34. Krayifiki nazo ngoonku lokugala. Ee
 efena nazo ngoonku lwesibili. nokudlw
 ayimenyeli ngoonku lokugala, imenze
 la ngoonku lwesibili. Isoku hilla ubonts.
 hici notlwala. Abijindli inyama yase
 muzini, namase asemuzini aliwadi
 Intombi ithi ngagoma bese izilindisela
 ngawo ubontshile ukuze kudle isoka. A
 masoka awazicheli izintombi uma uku
 thi ayiza. Izintombi zona ziyawatshe
 la amasoka emazihamba nomazimpempe
 ukuze amasoka angahumbeli ubala
 amasoka afika kuhwalile emuzini
 amanye ezwahlala ngezimpempe uku
 thi ubanike lewo. Izintombi zona zi
 yazi ukuthi impempe uma ikhala ku
 njena ibiza ubani. Sizomutahena
 ukuthi nyapuka Isoka sizokona
 ngayo intombi ukuthi izwile isifika ku
 lona. Uma isakambekile izothunela
 ezinye ukuyokwazisa isoka ukuthi
 iyeza isakambekile.

35

Izinsizwa zakudeso sigodi azilenzi
 lutho isoka, ngaphandle. umakuliwa.
 Azilisukebe futhi esigeawini. Kuthi uma
 selihamba sehlukene nezintombi
 ebeziliphele zela zigamuke izinsi
 zwa. naloselizabalaka. Nokafuthi ko
 nalaku kunjabathazwa kukhuzwe
 umuhlela. Nentombi isakubazisa
 njalo labo abasukele isaka. Isaka
 umalize entombini liza lwum
 lilekahle impela lihlamile futhi
 ngabaphela lihamba ubusuku
 langahle lihlamile nezitha ze
 ntombi izumbangi. Yizonake, izi
 mbangi ezihlupha amasoka ngo
 ba ziyawo zuma. Namakholwa
 kunjalo kuleli lasemacunwini
 ahamba ehlamile ukuze aziv
 kele nasezitheni zezintombi. Isoka
 liyawuhlupha umuzi wakubo
 wentombi. Intombi yakhe umu
 ntu kuthiwa isixebe sakhe.

Ukwunwa kwamabele.

36 Kunhlobo ningi ukwunwa kwa
 mabele loku. Amabele anomusebe
 nzi emuningi ngoba kutshi unase
 kugedwa ukwunwa besekuya fenywa
 a amafindo kovalwa isagotho, ukw
 wisa kwezulu. Kulandwa umuntu
 syinyanga ykwumba isigotho si
 ngashayi emasimini. Kuyengo ku
 kumba umuzi wendoda. Kuyeku
 funwe izindukhoana zomnyezane
 besezingunywa kancane zingabi
 zinde hakhulu. Lezizinduku kutshi
 wa abafana ziyodwa ezibethelwa
 zizungeze ikhaya zivezwe kancane
 kutshi loku okwelile kumidwe ngo
 mutshi emnyama unjenge pholi-
 shi emnyama. Kuzakutshi abanye
 abafana bafakweppuzulu endlini
 babe babili nomabathathu ngoba
 khulu benduleyo. Kuzakutshi a
 banye bafakwe emnyango aba
 fana. Abanye emakhamelweni

37

Abase makhamelweni bafakwa
 ndlu isuka. Laba benzela izitha
 ukuithi zingafaki swazo umutli,
 noma wezulu noma umbulelo, noma
 amafunyanana. Kuloho umuntu u
 khipha inkomo. Nokwimba umpezu
 lu inkomo. Ukwimba izinyoni, no
kwimba amathe z. Kuzakuthi la
 ba bafana abangabethelwanga
 belindiselwe izulu umaliza kabi
 kunamathe nalapha liduma, li
 baniza. Bayebethulwe emusamo
 endlini bakhuywe bafakwe babe
 kiswe lapha ligamuka ngakhona
 izulu. Kuzakuthi emunye umfana
 abesemunyango. Umglaba bafana
 bengakhishwanga liye liba fune izulu
 ukuba lingalimaza umuzi wonke.
 Kufana noma kukhona inyanaga
 elaziyo izulu ithu ingalibona ukuithi
 libi ibisicasha endlini umbani
 uyaylanda ulimaze. Abakhona
 lapho colliningoba ufuna inyanaga.

38 Abanye bayaykhipha endlini ngaba ilicabile izulu leli. Noma kirvinjwa amabele kuboshwa amafindo azungeleze amasimu. Kutli kulamapindo kumbelwe izikhonkwane phansi ezinomuthi wakuwimba amatshu uma izulu lize kabi. Lomuthi nawo ufana nowo muphezulu kodwa wehlukile kanca ne ngoba ezinye izinyamazane bayazishiya. Kuyaye kube kuhlewo nke umuthi avinbe ukhize lingayitholi intuba yohungena emasimini. Uma kuzovinjwa kuyane nyezulwa yanke indawo. Nangempela izulu lingabe lisa wisa amatshu. Kuzakuthi uma esezovuthwa amabele kugalwe ngokulinda izinyoni ezwadlayo. Uma kuludwa kwukwa ekuseni kuphethwe ama lengisi. Kuyashingiswa emasimini, kulengiswe zidwede ukhize izinyoni zetlulke.

39. Zimandla ekuseni, nantamba
 ma. kuzokuthi uma elindayo e
 fika ensimini aphonse ngelengi
 si lakhe. amenze njalo, azule
 nensimi yonke ukuze zingakwa
 zi uhuhlala. kuzakuthi emini
 aphumule. Kodwa uma izulu lili
 bi ligugubeli akakwazi ukuphu
 mula. zimandla ngalezi zinsuku
 izinyoni lizi liyoshona. kuthi uma
 sekukhona izikhoba zikhwe, ku
 funwe nenyanja yokuzivimba.
 izinyoni zivunjwa habili kubuye
 kuvunjwe namajuba. zivunjwa ka
 njena. kufunwa inyamazane ya
 zo ixoxo. kumbiwe umugosi
 lifakwe ekompini beselwa lili
 kopli sekuzobaswa phezu kwala
 pho kumbelwekhona inyama
 zane leyo. kuthatheve namakhlo
 ba amabele ashwe kuze kuqu
 me inyamazane lena.

40 Kutli umasezilahlwe izinyoni
 bese kulindelwa aze avunwe
 mabele, engahavunwa esewuthi
 we kuvalwe amajuba. Amajuba
 wona avunjwa wodwa wona ngoba
 awavimbeki kanye nezinye i
 zinyoni. Kuthi ena esepesewu
 thwe avunwe. Ukuvunwa kwa
 wo azelwa isiza esikhulu phaka
 thi nensinu. Avunelwe khona
 ize iphele insimu. Esizeni kutha
 thwa izinkhloko zibekiswe phansi
 zendlalalwa izinkhanga kugala
 ukhuzo kutli nomalira izulu
 angaboli. Kuthi nkusukwana i
 phelile insimu schuzolungiswa
 isiza sehubulela amabele. Ku
 cethwe kugala kusindwe. Besehu
 landwa amabele ngezinqola, a
 lethwe esizeni. Asazobulwa izinsiga
 a zenzelwe utshwala ukuba ziphu
 namakhosikazi aphiuze futli
 elwe amabele.

497

Izehlwa uNcaphe makhathini.

41

ase 24/6/41 3/21

F. Vilakazi

Sindidini School

Ukhudabuka kwabaka

Kalabani

makhathini.

Kaba bangalo jakwazulu u
kuzo kuthiwe abakwa makhathini
kusukela ekusashweni
kuka ngothana. Ungothana ye
na waye umnumzane esifunde
ni sakho thinta kwazulu. Ku
thena ngokufuya kwaheinyoni
kayphumali inkosi yaseini
thukuthelela. Kuthena musukw
ana inkosi inbizile izobuza u
kutli izinkomo ezikabani na
wabona ungothana ukuthi
usephezu kokufa manjena.

Lezizinkomo wayenazo uShaka
engakafu. Kuthena ngalanga
linye uDungana inkosi izi
hambela yabona izinkomo ezi
mhlophe zigwele isifinda sa
kwathinta. Usebuza uDungana
ku ngobo uncekuyakho ukuthi

leziyankomo ezikabani? usephe
 ndula uNzobo. usethi ezomni
 inzane uNgotshana. Usethu
 la uDingana akasho lutho. u
 sebona uNzobo ukuthi uDinga
 na uphathike kabuhlungu use
 mubikela uNgotshana ukuthi
 makazisise izinkomo ingaze
 inkosi iphunde izibone. Phela
 inyoni kayiphumuli izinkomo za
 makhosi. Sengathithi wayem
 nyelwe uShaka uNgotshana u
 kuba azifuye lezizinkomo. Impe
 la yazo kwakungezakhe uShaka
 zigcinwa uNgotshana. Kuthena
 ukuba afe uShaka akazi
 veza lezizinkomo kuDingana.
 Usebona ukuthi urecala
 usebikela umfowabo usikhatha
 ukuthi usehamba manyena.
 ususwa amazwi kaNzobo. u
 vuma naye usikhatha. Sebe

Baleka musukwana inkosi
 ithumele ku ngotshana uku
 thi uyapina ukubonaria naye
 usebuna esithunyweni senga
 thi walandelayo. Sesihamba
 isithunywa. Sesibika ukuthi
 usefikile. Kanti kuthena ngabo
 lobo bustiku wega naye umfo
 wabo uSikhosha. Kuthena u
 kufika kwabo emuzinyathli ba
 fumana umufila ugcwela
 base bewecwisa njalo umzinyathi
 kwathi enhlangotheni yomuzinyathi
 nothukela bawela. Umabanyalo
 kayedwa unesizwe sabantu.
 Kwathi ukuba abone ukuthi
 izinkheli ziningi manje na
 wadukisa umkhondso wakhe.
 Wazibiza ngokuthi u ngamakhathini.
 Kuthena ngokusho njalo wasiza u
 ngotshana waphumelela ukufika e

Caphane. Kapho ngokwesaba
 wayesezi khonzela khona ku
 mnumzane u Ullomo. Ullomo
 usemusa enkosini. Usetholwa
 u Ngotshanelona. Usefa seku
 thi u Nobevu indodana yakhe
 isigcina wonke amasiko ama
Baca. ~~Abaka~~ makhathini
 nanamhlayena bayasika e
 zihlathini bagcina usiko lwa
 ma Baca. Kwathi u Nobevu wa
 shada nentombi yama Baca
 kwelase Caphane. Kutshi u
 ma izingane bezizeka banga
 zisiki ~~z~~ buye zizobosha ekhaya
 nomazisehlane. Ukusikaloku
 kwenza izingane zingaboshi e
 khaya. Ezinye zicame endlini
 nomna sezikhulile umazinga
 sihwanga. Ezinye zivaleke a
 mehlo ngoba zingasihwanga.
 Kutshi umuntu wakwa Baca

5. Uma engasikanga akabw
keki, igazi lakhe alhlambulu
ki. Lokukusika kuthiwa uku
klakla. Kuthena ukuba aku
le usikhe indodana ka nobu
wehlukana noyise baxabana
uyise wayefuna ukuluka u
kizi ifalake lonke. Usethukuthe
la u sikhe usemuka nomina
yonke indle yakwabo. Use sala
u kizi noyise. Uwezi ewasendle
ni encane. Kwathi ngoba uyise
uyamuthanda unina wayena
ukhomenza nhosana yakhe u
nobu. Kuthena ukuphuma kwa
khe u sikhe watholana nama
Swazi ebalaka eSwazini. Ama
Swazi ayelamba no Aboneli
awabaleka eSwazini nama
kholwa. Inkosi yayfuna u
kuba bulala. Bafumanisa
na kwelase edendeli.

2. Ikuthena musukwana abakwa sigwe
je benyuka beze kwelakwa kathi
wenyuka nabo usikebe waze wapho
nseka kuleli lika mahlasela kakhazi
nduna yakwa ndlela. Namhlanje
na sewafa usikebe kukhona ama
dodana akhe okelaphi, no sibikwa
na. Nabo basalucina usikolwa
ma Baca. Abantú sebaza bathi
laba abakwa mahhathini ama
Baca. Kanti akuwona ama Baca.
Okwenza inzalo yabo ifuze iBaceni
ukuthathana nawo ama Baca. No
kubaminyama lohu benziwa ukutha
thana nawo ama Baca. Ukuzo kulesi
sika mahlasela kazi kazi ka mangoba
ka ndlovu ka Nilakazi weza nonfo
ka Nombindi nhesi umahlala oyena
nduna yabakwa sigweje kulesi
Sika mahlasela isifunda. Phela
laba bakwa ndlela bshlukana
kangingi ngoba abakwa kunene
abasi bikhosini kwa ndlela.

7 Kuthena ukuba bakhe kwa
 fumaniseka ukuthi njengoba
 abakwa kunene kanti abanye
 nabo abakwa kunene bakuleli
 sika mahlasela kazikali. Ura
 hlasele lona kwakuyinduna ka
 Dlamulakhe Nkosi wa kwa ndlela.
 Kuthena u naba fuma ukuba
 ijelana nabakwa kunene kwa
 Nintaba izigabengu kwafumaniseka
 futhi ukuthi usigweje usenaba
 ntu abaningi manjano. Kwavela
 ukwehlukana phakithi kwabo. Kodwa
 baka badumelana ngawo umkonto
 kwafumaniseka ukuthi usigweje u
 unamandla kakhulu. Wehlukwa
 u Dlamulakhe kwathi ukufika
 kwabo kuleli lase Kalibasi ba
 fumanisa amazimu namalala
 amazimu ayesuwa abakwa
 thole kwelase lenge. Athena arga
 babona emukafuthi agonda

8 Andini. kwathi nokuba laba a
 kwaliqweje bevakashela abanye
 bakubo. Amazimu abadla. Aye
 qwele yonke indawo kusukela e
Sithotlioni kwaze kwayo finjelela
 e Halimansi ngaphansi kuka Hlati
 kwakuthi. ~~ngayinye~~ izikhathi baphu
 me ingina bawashe amazimu.
 Aze emuka impela. kwakungaha
 nywa ukusuka kwa Hlati uze u
 fihe kuleli lasi Kalabasi. Kwathi ka
 nti amazimu asephelile kwabuye
 kwavuka wona amalala adla izimbu
 zi ezintabeni nawo bawakhukhula
 agonda ngakhona Andini. Yingako
 laba abakwawakunene behlukana
 na no liqweje. Namhlangana ufuma
 nisa ukuthi abakwawakunene inga
 lo ka liqweje ayiyidli imow kodwa
 laba abehlukana naye abaya
 yidla imow. Kuthena izwe lungange
 nwa abelungu babuye baphunde

9 la inkosini yabo. Kuniha njena
 abakwaligweje abakulele bakhe
 ehlatho. Kwathi abaka samulakhe
 bakha esididini kodwa lendawo
 kutliwa i kalabasi i langene yombi
 li. Induna yase Sithothoni umfo ka
 nombunda ~~umahlala~~ nkhosi kanye
 nabakwa kunene yena. Bonke
 abakwa swala nabo inkosiyabo
 usigweje kunene. Laba abasesididini
 induna yabo umahlasela kazikha
 li Mlakazi. Kutlheni ngokufa ku ka
 mahlasela kwaba Mjantshi ntando
 ayona asaphethe namanjena. Inko
 si kwakuwu samulakhe. Kutlheni
 ngenxayabamhlophe kwaba uBedleni
 yena wenkosi umkhakanyeki nkhosi
 Kwathi ababalekela ondini bona
 belu baka samulakhe kwathathwa
 yena swenkosi futli u Sithuni u
 ba ayobusalapho. Usandakufalona
 wonkosi ka Mkhakanyeki.

10 Kutlivena ngokufika kwakhe u
 mahlasela kuleli lase Kalabasi wa
 hlangabezana nendlala enkulu.
 Kwase kufihlwa ngamasi kufihla
 kamasi aywotshwa ngobongo na
 ngohlangu hleshana ukhiwa eka
 ngala base ngaywa wenziwa umphu
 phu. nawo ngobongo wawenziwa njalo
 umbiwe phansi. Abanye babe bamba
 bawele umzimyathi beyokwethekele
 bafele ezindleleni, babulawe indla
 la. Abanye babulawe izigebengu
 kwakuseni impela. Kwakunesi
 gebengu ezazidla izimbuzi nezimvo
 zizidla ezintabeni ngokwesaba u
 kubulawa zase zipemigodi khona
 lapho ezintabeni. Nomuntu unna
 zimubone ehamba yedwa zimubu
 lala zipuna amaphutha okuzelapha
 Abathu ezaziwamile ukubabula
 la izalukazi, nomakhosikazi. Kwa
 ze kwamanyezelwa ukuthi u

41

umuntu wesifazane angaha
 mbi yedwa. kwathi nesentabeni
 kwamaHayoyo kwanjalo zaphela
 izimbuzi zikamahlasela namanye
 amadoda ayekhelene nawo. Abana
 kanga kakulu ngokufa kwezi
 mbuzi. Kuthena umase zibona
 izigebengu kuthi izimbuzi sezi
 yavalelwa sezinezisinga zasuhela
 izinkomo. Kuthena ukuba kubo
 nakale loku. Zazeluswa manje
 na izinkomo. Zazeluswa izinsizwa
 kwathi ngelinye ilanga izinsizwa
 zaphuma ngqina wokumbeze
 le izigebengu. Ngqina yaphuma lise
 na izinkomo azabuyiswa. Kuthena
 ebusuku yahoba emahlathini edu
 ze nezinkomo. Azizaye ziphume izi
 gebengu. Kuthena umase kuthatha
 ukusa kwayikhona zibonakalazi
 phuma zikhokhoba ziya ezinkome
 ni. Kuthena ukuba zibonakale

13 ezimbili. Bazivulela indlela yokubona
 zifinyelele ezinkomeni. Kuthena umu-
 zifinyelele kwezwakala ikwelo ligamuka
 entabeni. Swazisa ukuthi izinangiza
 phuma zogonda kwenye indawo. Zasezi
 ziphonsa phezu kwalamadoda aphume-
 ingisa. Sewukuphinda kwazo emuva
 zibaleka. Zathi ngokufika entabeni
 kwezinkulu kwezwakala ikwelo. Kua-
 thi ukuba ziligwe ngokusithathu legi
 ezimbili zasazulazula entabeni pha-
 kathi kwezinkomo, zasuka sezibeke
 emuva zibaleka manjina. Sebezivumbe-
 la. Swathi ukuba bazibanbe kwa-
 funaniseka ukuthi abantu abo-
 zwayo Uryovana / Nkosi swasuka
 sengathithi usephinda emuva e-
 Swazini nomuzi wakhe. Kwakuwa
 mufokazanyina. Izingane zafela
 endleleni yenake wayeseplenduka
 isela, eseze eseba yizigebengwe. Omu-
 nye kwakuwa Felwafuthi wakhe ~~ndaba~~

13 Nayewafelwa umuzi wakhe kwa
 zulu. Kwathi ngokubona indlela
 ingekhosi yokuphila wayesezinike
 zela kukona ukuntshontsha nobu
 gebungu. Umjelwafuthi wayengeye
 dwa ukusuka kwakhe kwaziwa
 waye nabanye, nabo baphenduka
 zona izigebengu ngisho izigebengu.
 Wayesebapha ukudla umahlasela
 umjelwafuthi uzewafela khona la
 pha emuzini kamahlasela engagana
 ngwa. Umkosi wabuye waganwa
 futhi wabahlola abantwana. Wa
 ganwa si Ntombizebayi Swala. Wathola
 izingane ezintathu uzandile umafa
 uMolleleni. Akahlalanga kakhulu
 washeshe wafa yena. Kwathi ngoku
 zivimbezela izigebengu kwangathi ziya
 phela eMahayoye. Bese kwethukela
 njena zibonakile. Ezinye babezibu
 lala. Ezinyenzalo zisinde. Izinkomo
 zasezeluswa njalo nazo izimbu zinama
 hashi futhi. End. S. 497.